
Nordiske Udkast

Tidsskrift for kritisk samfundsforskning – Årgang 52, nr. 1

(Mis)tillidens vinduer

et bud på hvordan vi kan forstå fænomenet tillid igennem siteret psykologi

Noomi Matthiesen og Paula Cavada-Hrepich

Institut for Kommunikation og Psykologi, Aalborg Universitet

Resume

Med udgangspunkt i Løgstrups forståelse af tillid som en spontan og suveræn livsyttring, argumenterer vi for, at tillid er et radikalt relationelt fænomen, der viser sig på siteret vis imellem mennesker. Mistillid opstår, når vores tillid bliver svigtet, enten fordi den anden ikke lever op til vores forventninger, eller på anden vis vækker mistanke om, at tilliden potentielt vil blive svigtet. Mistillid er således tillidens negation og kræver begrundelse. Tillid og mistillid er grundlæggende forskellige fænomener, der dog begge kun kan forstås relationelt og siteret, og dermed ikke som noget, vi bærer med os som stabile strukturer. Vi analyserer eksempler fra tillidsrelationen mellem forældre og pædagogiske professionelle i dagtilbud med særlig fokus på dagtilbuddets vinduer. Herigennem argumenterer vi for, at det er nødvendigt at inddrage et socialpraksisteoretisk begrebsapparat til at indfange, hvilke betingelser vi har for at værne om tilliden, og hvorfor mistilliden opstår. Vi konkluderer, at logikkerne i Løgstrups fænomenologiske teori og social praksisteori ikke umiddelbart er sammenlignelige, men de er begge nødvendige for at udvikle en fyldestgørende siteret psykologisk forståelse af fænomenet tillid.

Nøgleord:

tillid, mistillid, Løgstrup, spontan/suveræn livsyttring, dagtilbud, forældresamarbejde

Introduktion

I denne artikel vil vi forsøge at udvikle en situeret psykologisk tilgang til fænomenet tillid. Selvom begrebet tillid bruges hyppigt som hverdagsbegreb, uden at nogen er i tvivl om, hvad det henviser til, er tillid et af de mest komplekse, multidimensionelle og misforståede begreber indenfor de sociale videnskaber (Wuthnow, 2006). Det har opnået betydelig opmærksomhed og diskussion i forskellige akademiske discipliner såsom filosofi, psykologi, sociologi, statskundskab og økonomi i 1980'erne og især 1990'erne. Dette øgede fokus på fænomenet er tæt forbundet med fremkomsten af det postindustrielle samfund og individualisme (Marková, Linell & Gillespie, 2008). Christensen og Eriksen (2021) beskriver tre tendenser i forskningslitteraturen om tillid; 1) der er en overvægt af tillidsteorier, der argumenterer for nødvendigheden af tillid for menneskets overlevelse, 2) mange teorier forstår tillid som rationel og knyttet til begrundelser, hvilket resulterer i den tredje tendens, 3) en gennemgående individualisering af forståelsen af fænomenet tillid. Dette står i skarp kontrast til Løgstrups forståelse af tillid, som et radikalt relationelt fænomen, der er en suveræn og spontan livsytring. I denne artikel vil vi tage udgangspunkt i Løgstrups forståelse af tillid, og argumentere for, at netop sådan en radikal relationel teori om tillid muliggør en forståelse af fænomenet som *situeret*.

Vi vil beskrive, hvorledes tillid er knyttet til den etiske fordring om altid at gøre det, som er godt for den anden, for dernæst at diskutere Løgstrup's tilgang til tillid som et universelt og prækulturelt fænomen. Dette kan ved første øjekast fremstå i modstrid til fænomenets situerede karakter. Vi vil dog argumentere for, at Løgstrups forståelse af tillid er en grundlæggende og basal tillid, der er knyttet til det forhold, at dele af livet er os *givet* grundet vores væren som relationelle og situerede væsener. For at forstå menneskers mulighed for at værne om tilliden, og hvorledes mistilliden opstår, er det nødvendigt at analysere de deltagelsesmuligheder der eksisterer i konkrete lokale praksisser. Vi argumenterer for relevansen af at sammentænke Løgstrups fænomenologiske analyse med en social praksisteoretisk analyse, der giver et analytisk sprog for betydningen af praksissens materialitet, normer, og deltagelsesmuligheder i et komplekst hverdagsliv. De to normativiteter der fremskrives i analysen er ikke entydigt kommensurable, men ikke desto mindre begge nødvendige for en fyldestgørende situeret psykologisk forståelse af tillid.

For at gøre undersøgelsen af fænomenet tillid konkret, analyserer vi tre empiriske eksempler af praksisser forbundet med vinduer i dagtilbud, og deres betydning for tillid mellem forældre og pædagogisk professionelle. Løgstrups udforskning af tillidens tætte forbindelse til etik, risiko og sociale forventninger bliver særligt relevant i

dagtilbuddets forældresamarbejdspraksis, hvor tillidsrelationen drejer sig om omsorgen for det lille sårbare barn. Eksemplerne er hentet fra et større projekt om forældresamarbejde i dagtilbud. Projektet fulgte det pædagogiske arbejde i otte børnehuse (med både vuggestue og børnehave) og hos seks dagplejere i Viborg Kommune. I alt blev 18 børn mellem et og fem år fulgt over seks måneder, hvor vi foretog deltagerobservationer og lavede løbende interview med både forældre, pædagoger og dagplejere (For en nærmere beskrivelse af projektet se: Matthiesen, Tanggaard og Cavada-Hrepich, 2021). Inden vi vender os mod en redegørelse af Løgstrups teori om tillid, vil vi argumentere for, hvorfor netop Løgstrups teori er et relevant udgangspunkt for en situeret psykologisk forståelse af fænomenet.

En dekontekstualiseret, kognitive og vurderende tilgang:

I 1986 skrev den New Zealandske moralfilosof Annette Baier en skelsættende artikel om tillid og mistillid. Ifølge Baier (1986) er tillid en relation, hvor den anden tiltros ansvaret for noget man finder værdifuldt og har kært. Tillid er dermed forbundet med sårbarhed (vulnerability) og afhængighed af den anden. Baier (1986) definerer tillid som "accepted vulnerability to another's possible but not expected ill will (or lack of good will) toward one" (s. 235). Denne forståelse af tillid som *accept* af sårbarhed betyder, at Baier udvikler en moralfilosofi, hvor det er vigtigt, at vi behersker tilliden og vurderer, hvornår tilliden er hensigtsmæssig og kun udviser den til dem, som fortjener den. Tillid er nemlig ikke kun positivt. Tillid er eksempelvis forudsætningen for snyd og udnyttelse. Det som er centralt for Baier er, at den anden *ønsker* at handle godt, og vurderingen af den andens motiver bliver således et vigtigt aspekt af tillid. Hun skriver derfor, "Reasonable trust will require good grounds for such confidence in another's good will, or at least the absence of good grounds for expecting their ill will or indifference" (Baier, 1986, s. 235).

Det er netop denne vurderingsdimension af tilliden som kendetegner store dele af tillidslitteraturen. Mange studier undersøger, hvordan mennesket vurderer, hvornår tillid er rimelig, og hvornår det vil være bedre at udvise mistillid (Christensen & Eriksen, 2021). Disse teorier om tillid handler derfor om risiko-kalkuler, rationalitet, vurdering af troværdighed osv. (se eksempelvis O'Neil, 2002 og 2018; Hardin, 2006; Lahno, 2004). Om Baier, skriver Christensen og Eriksen (2021):

"With her requirement of reasons and grounds for trusting, Baier is thus describing trust as something which it is in our own power to give and to withhold, and which can be subjected to explicit reasoning and judgement" (s. 28).

Tillid bliver til et rationelt og kognitivt fænomen, som vi kan beherske efter forgodt-befindende ud fra mere eller mindre velbegrundede risiko-kalkuler.

Der findes tilsvarende en række funktionelle teorier om tillid, inklusivt et dominerende evolutionært perspektiv, hvor menneskets historiske overlevelse er knyttet til evnen til at vise tillid til hinanden, da dette er en forudsætning for samarbejde mellem mennesker (se f.eks. Ostrom og Walker (2003)). Baier (1986) beskriver ligeledes, hvordan det barn, der udviser tillid til den mad som moderen giver hende, har større chancer for overlevelse end det barn, der er tilbøjelig til at udvise mistillid. Uden øvrig sammenligning, er Niklas Luhmann's (1968/1999) forståelse af tillid på samme vis knyttet til en nødvendigheds-/overlevelseshet. Han udviklede en funktionalistisk tilgang til tillid, hvor han argumenterer for, at tillid fungerer som en kompleksitetsreducerende funktion. Præmissen for Luhmanns teori er, at den sociale ordens grundudfordringer er knyttet til, at "den anden har frihed til at opleve og handle anderledes end jeg – og vice versa" (Mortensen, 1999, s. 17-18). Tillid er i denne forståelse den funktion der muliggør, at mennesket kan reducere denne kompleksitet for indgå i en social orden. Mennesket er dermed tvunget til at vise tillid for at lykkes med den kompleksitetsreduktion, der er nødvendig for overlevelse. Christensen og Eriksen (2021) argumenterer for, at tillid bliver forstået som *betinget*, dvs. at det udspringer som en funktion til at løse andre menneskelige interesser, som eksempelvis menneskets grundlæggende overlevelse. Teoriene, både de funktionelle og de kognitive/rationelle, bygger på en individualiseret forståelse af tillid, som knyttet til individets interesser, og som noget individet ejer og kan beherske. Denne tilgang til tillid står i stærk kontrast til Løgstrups radikalt relationelle forståelse af tillid som en suveræn livsytring der er os *givet*. Hans teori beskriver tillid som noget der hverken er betinget eller kan beherskes. Situeret psykologi undersøger psykologiske fænomener som noget der opstår i konkrete situationer på relationel vis, og Løgstrups teori er derfor et hensigtsmæssigt udgangspunkt for at forstå tillid som relationel, fremfor som en individuel kvalitet. Dette vil vi vende os mod nu.

Tillid og den etiske fordring

I *Den Etiske Fordring* beskriver Løgstrup (1956) hvorledes vi i al menneskelig interaktion er udleveret til hinanden: "... vi er hinandens verden og hinandens skæbne" (s. 26). Enhver interaktion med den anden er dermed i mere eller mindre omfang sårbar, da det indebærer en selvudlevering. Mødet med den anden forudsætter en villighed til i større eller mindre omfang, at træde frem i sårbarhed i *tillid* til, at den anden vil tage vare på vores skrøbelighed. Robert Stern (2019) beskriver det på følgende måde:

“When I trust someone, I am delivered up to the other person who may then decide what to do with this vulnerability — to respect it or abuse it” (s. 11).

Dette er meget lig Anette Baiers teori, men som vi skal se, drager de meget forskellige konklusioner på baggrund af relationen mellem sårbarhed og tillid. For Løgstrup, er det dette basale forhold om at vi viser tillid til den anden, hvilket gør os sårbare i relationen, som er den grundlæggende præmis for hans analyse af den etiske fordring om altid at gøre det, der er bedst for den anden. En fordring som er radikal og uopfyldelig.

Den etiske fordring er radikal i den forstand at den fordrer, at vi ubetinget gør det, som er godt for den anden, uanset om den anden er en af mine nærmeste eller en fremmed. Den er også radikal i sin uopfyldelighed, idet man uundgåeligt sætter sig selv forrest, idet man forsøger at opfylde den. Når mit barn springer af et bord i tillid til, at jeg griber hende, så griber jeg hende fordi det er det, som der er behov for i situationen, ikke fordi det gør mig til en god forælder, eller fordi jeg tror, at hun vil elske mig mere, ej heller fordi jeg bevidst bestræber mig på at opfylde en etisk fordring. Jeg er ikke tillidsværdig for tillidsværdighedens *skyld*. Jeg performer ikke i overensstemmelse med de sociale normer, fordi det forventes af mig, for at blive betragtet som en tillidsværdig mor, men fordi det er det som er det rigtige i den givne situation for mit barn (Faulkner, 2017). Fordringen er ikke *umulig* at opfylde, men bliver uopfyldelig, idet vi perverterer den, så snart vi bevidst bestræber os på at opfylde den for dens egen skyld.

Igennem analysen af den etiske fordring som udspringer af vores tillid til hinanden, viser Løgstrup, at tillid er forudsætningen for selve livet:

”Vi kunne simpelthen ikke leve, vort liv ville visne, det ville blive forkrøblet, om vi på forhånd mødte hinanden med mistillid, tiltroende den anden at stjæle og lyve, forstille sig og føre det bag lystet” (1956, s. 17).

Tilliden er grundlæggende for vores tilværelse. Den danske Løgstrup ekspert David Bugge beskriver det på følgende måde: ”At tillid er grundlæggende, betyder [...], at den er grundlaget for al *vellykket* kommunikation mellem mennesker.” (Bugge, 2014, s. 72). Det betyder selvfølgelig ikke, at vi altid møder hinanden med tillid. Blot at tilliden er en forudsætning for menneskelig sameksistens.

Den Etiske Fordrings første kapitel åbnes med sætningen;

”Det hører vort menneskeliv til, at vi normalt mødes med en naturlig tillid til hinanden. Det er ikke blot tilfældet, når vi træffer et menneske, vi kender godt, men det gælder også, når vi møder en vildtfremmed. Der skal særlige omstændigheder til, for at vi på forhånd står overfor en fremmed med mistillid” (Løgstrup, 1956/1991, s. 17).

Løgstrup beskriver, at tilliden er *umiddelbar*. Det betyder, at I mødet med den anden er tilliden vores *prima facie* modus operandi. Når vi spørger hvad klokken er, tror vi ikke, at den anden lyver; når vi bliver budt en kop kaffe, tror vi ikke, at den er forgiftet; når vi går forbi en anden på gaden, tror vi ikke, at de vil spænde ben for os. I dagtilbudsstudiet sagde en mor følgende i et interview:

Dorthe: Laila [dagplejeren] svarer ærligt, ... antager jeg (griner). Eller, jeg kan i hvert fald ikke forestille mig andet.

Hun fortæller om samarbejdet med dagplejeren, Laila, som svarer ærligt på spørgsmål omkring, hvordan dagen er gået. Først efter hun har fortalt, at Laila svarer ærligt, går det op for hende, at det ved hun rent faktisk ikke, for det har hun ikke forudsætningerne for at vide. Og hun reflekterer videre over, at hun ikke kan forestille sig andet. Tilliden er nemlig umiddelbar. Mistillid opstår derimod, når der er grund til det. Vi bliver mistænksomme, når vi griber den anden i en løgn, eller når den anden opfører sig på en måde, der giver anledning til, at vores mistillid vækkes. Mistillid kræver en begrundelse – den anden skal opføre sig mistænkeligt, før vores mistillid bliver vagt. Den opstår når vores tillid bliver svigtet, eller vi har lært, at det er ret og rimeligt at have mistillid i en given situation (Løgstrup, 1956).

For Løgstrup er tilliden altså det primære mens mistillid er tillidens negation (Løgstrup, 1961). Det betyder ikke, at tillid, ifølge Løgstrup, er entydigt positivt. Der kan være situationer, hvor det er etisk rigtigt *ikke* at vise tillid. Tillid kan dog godt være grundlæggende et positivt fænomen nødvendig for selve vores grundlæggende livsførelse, og *samtidig* være negativ i konkrete situationer (Nierker, 2017). Det er et spørgsmål om rang:

”Forskellen for mig mellem først og sidst nok så meget handler om en forskel i rang [...] Når jeg derimod siger, at tilliden er det primære, mener jeg, at mistilliden er tillidens negation og som sådan funderet i tilliden” (Løgstrup, 1961, s. 229).

Dette er fordi tillid, og ikke mistillid, er en spontan/suveræn livsytring. Dette vil vi vende os mod nu.

Tillid som en spontan og suveræn livsytring

Centralt i Løgstrups forståelse af mennesket er de spontane eller suveræne livsytringer, hvor fænomenet tillid er den paradigmatisk case (Read, 2019). Han udviklede begrebet om *livsytringer* igennem hele sit forfatterskab, særligt den sidste del, og bruger ”spontan” og ”suveræn” i flæng, uden nogen særlig sondring mellem, hvornår hvilket begreb er mest relevant eller hvad forskellen er. Det er derfor ikke helt nemt at få greb om, hvad en spontan/suveræn livsytring i grunden er. Han bruger primært betegnelsen ”suveræn livsytring” i bogen ”Opgør med Kierkegaard,” hvor han beskriver livsytringer som eksempelvis tillid, talens åbenhed og barmhjertighed. Allerede fra sin tid som sognepræst på Vestfyn, var han optaget af at beskrive, at voksne (i modsætningen til barnet) bestræber sig på at være sit eget liv suveræn, dvs. at den voksne betragter sig selv og sin verden som noget indenfor sin egen kontrol. Som Bugge (2014) skriver, ”den voksne kan fortrænge, at han og hans verden har en grænse” (s. 70). I stedet beskriver han suveræne livsytringer som fænomener, der bærer vores tilværelse, men som vi ikke selv har skabt. Det er altså fænomener, der ikke opstår i kraft af vore egne bestræbelser (Olsen, 2015). Det betyder, at vi ikke kan eje tillid, beherske den eller opdyrke den. Man kan i stedet blot værne om den og beskytte den, på samme måde som man kan værne om kærligheden, og handle i overensstemmelse med den. Hvis den suveræne livsytring udebliver, kan man godt tilsigte den og således tilskynde den, men så er den fordret og ikke længere spontan (Løgstrup, 1972).

Det er i værket ”Norm og Spontanitet” at han udfolder livsytringernes spontane karakter. Her beskriver han, hvordan spontan etymologisk betyder ”utvungent og uden bagtanker”. Det er altså fænomener, der udelukker enhver vurdering og beregning: ”Den suveræne livsytring kommer os i forkøbet, vi gribes af den. Deri består spontaniteten” (1972, s. 17). Det er i relationen og i nærværet, at livsytringerne gør krav på os, og vi bliver til os selv (Løgstrup, 1968; 2013). De tvungne eller de kredsende fænomener (eksempelvis fornærmelse, skinsyge og misundelse) retter os indad og kredser om selvet. De suveræne livsytringer bevæger os i stedet ud af os selv og mod den anden. Det er i denne pointe, at kernen til Løgstrups kritik af Kierkegaard ligger. Mens Kierkegaard beskriver selvets tilblivelse i refleksionen, insisterer Løgstrup på, at vi realiserer os selv i konkrete handlinger i de suveræne livsytringers fuldbyrdelse. Mennesket er bundet til verden igennem suveræne livsytringer som tillid, barmhjertighed og talens åbenhed. Det er netop denne bundethed, og ikke bestræbelsen på at bryde den, der muliggør selvets realisering (Løgstrup, 2013).

Livsytringer som prækulturelle

Løgstrup skelner mellem 'etik' og 'moral,' der dog ikke er væsensforskellige i etymologisk forstand. 'Etik' kommer fra det græske *ethikós*, der betyder 'manér' eller 'sædvane,' mens 'moral' kommer fra det latinske *moralitas*, der betyder 'skik.' Begge ord betegner etymologisk set gængse synspunkter for, hvordan man *bør* handle (Brinkmann, 2016). Løgstrup bruger dog konsekvent begrebet 'etik' til at betegne et universelt givent forhold, mens 'moral' betegner de kulturelle normer og konventioner for, hvordan man *bør* handle i en given situation. De suveræne livsytringer, ligesom den etiske fordring, er ifølge Løgstrup prækulturelle fænomener. Det betyder, at de udspringer af det grundlæggende forhold, at vi er relationelle skabninger. Både den etiske fordring og de suveræne livsytringer er altså universelle i den forstand at de ikke er knyttet til bestemte kulturer, bestemte sociale former, eller bestemte historiske bevægelser, men rettere til det forhold, at mennesket er, til enhver tid og i alle forhold, sat i relation til andre mennesker (Nierker, 2017). Det betyder dog ikke, at de er abstrakte eller manifesterer sig afkoblet fra den moralske orden.

Ideen om at livsytringerne, som eksempelvis fænomenet tillid, skulle være prækulturelle, har mødt megen kritik. Zygmunt Bauman (2004) skriver med en vis spydighed, at ideen til bogen "Den Etiske Fordring" blev undfanget, mens Løgstrup var sognepræst på Fyn inden anden verdens krig, og Bauman proklamerer, "Jeg har svært ved at forestille mig, at den slags tanker kunne opstå i hans bevidsthed, da han først havde slået sig ned i denne storby [Aarhus] og set den krigshærgede verdens realiteter i øjnene som aktivt medlem af den danske modstandsbevægelse" (Bauman, 2004, s. 104). Johannes Sløk (1979) kritiserede ligeledes Løgstrups begreb om livsytringer som prækulturelle, med argumentationen at mennesket er et kulturelt væsen. Han byggede sin argumentation på det indlysende forhold, at verden ikke synes at være præget af tillid, barmhjertighed, omsorg osv.

Vi finder et eksempel på dyb og gennemgribende mistillid i Umbres' (2022) etnografi af en post-kommunistisk landsby i Rumænien. Her er samfundet kendetegnet af tillid til familiemedlemmer og dyb mistillid til alle andre i landsbyen. Mistilliden er så massiv, at landsbyens medlemmer valgte efter kommunismens ophør at destruere to store nybyggede fælles landbrugsbygninger, og bære de næsten ubrugelige rester hjem til deres egne landstykker, fremfor at fortsætte samarbejdet ved at deles om de funktionelle storbygninger. Her er mistilliden det, som fylder mest i fællesskabet. Løgstrup (1956) er dog meget præcis omkring, at kulturen, den moralske orden og de sociale konventioner ikke er uden betydning for de suveræne/spontane livsytringer, ej heller for tillid:

”... mistilliden fylder mindst lige så meget op i vor tilværelse som tilliden, måske også meget mere” (Løgstrup, 1961, s. 231).

Kulturen, normerne, menneskets betingelser har alt sammen betydning for, hvorvidt mistilliden kvæler tilliden. Landsbyboerne i den Rumænske landsby har igennem det undertrykkende kommunistiske regime lært at have mistillid ikke bare til regeringen, men også til nærsamfundet. Løgstrups pointe er altså, at vi lærer at have mistillid, når det er nødvendigt. Dette er dog ikke det samme som at mistillid er det primære, da den altid eksisterer som tillidens negation. Man har *lært* at have mistillid, og den kan begrundes med erfaringer (enten egne eller andres). Tillid hverken kan ellers skal begrundes, men mistilliden kan netop forklares med henvisning til erfaringer, fælles narrativer eller sociale normer. Det er således stadig tilliden, som har forrang selv når mistilliden fylder mest (Løgstrup, 1961).

Forholdet mellem en universel livsytring og en situeret moral

Mens den etiske fordring og livsytringerne ifølge Løgstrup er universelle, er de dog på ingen måder abstrakte eller dekontekstuelle. De er derimod situerede, da fordringen og livsytringerne opstår i det konkrete møde med den konkrete anden. De opstår ud fra det mikrosociale forhold, at vi er sat i relation til hinanden. De sociale konventioner, den moralske orden, og de juridiske love opstår derimod af makro-sociale forhold, hvor vi i fællesskab skal blive enige om, hvad der er ret og rimeligt i givne forhold (Fink, 2017, s. 72). Ethvert socialt møde vil dog indeholde begge former for normativitet. Det er dog ikke helt klart i Løgstrups forfatterskab, hvordan de to normativiteter forholder sig til hinanden. Relationen mellem de forskellige former for normativitet knyttet til de universelle livsytringer og den lokale sociale moral bliver tydelig, når vi forsøger at se nærmere på relationen mellem tillid og mistillid. Her er Løgstrups (1956) begreb om sociale konventioner vigtigt. Han beskriver de sociale konventioner, som nogen der ”letter vore omgang med hinanden, gør dem gnidningsløs og ubesværet, ikke mindst derved, at de sparer os for sjælelige blottelse. Uden de konventionelle normers beskyttelse ville ethvert samvær blive ulideligt” (s. 28). De sociale konventioner fungerer som beskyttelse, så vi ikke står uformidlet overfor hinanden i total sårbarhed. De giver tilværelsen form og fungerer som indhold til tilliden. Flere steder peger han på, at tillid er forbundet med en forventning til den anden, det vil sige, en forventning om, at den anden vil handle godt. Mens tilliden er en suveræn livsytring, der opstår spontant i mødet med den anden, så *er indholdet* af tilliden kulturelt givet af en lokal og situeret moral. Det vil sige, forventningerne til hvad den

anden skal gøre, og hvordan de gør det for at leve op til dette, er givet af de sociale konventioner, normer, love m.m.

Nogle gange knytter vores tillid sig blot til hel basal tro på, at den anden vil os det godt, og dermed ikke vil ydmyge eller latterliggøre os. Dette har Goffmann (1963) beskrevet med sit begreb om *facework*. Andre gange er indholdet af vores forventninger mere komplekse. Når vi afleverer vores barn i en vuggestue, er der forventning om, at pædagogen vil vise barnet omsorg både på praktisk vis (hjælpe barnet på toilettet, sørge for mad, sikre at de kan holde varmen), men også på en måde der sørger for barnets udvikling (selvstændighed, øjenkontakt, sprogstimulering). I projektet om tillid i dagtilbuddet fortalte en far om gentagende svigt, der resulterede i mistillid. Det kunne eksempelvis være en oplevelse af at hente sine to børn i frostvejr på legepladsen uden at de var klædt ordentligt på. Eller en episode, hvor datteren havde siddet meget længe på toilettet og kaldt på en voksen uden at blive hørt, hvilket resulterede i at hun stadig sad der, smurt ind i afføring, da forældrene hentede hende. Faren fortalte, at selv når alt så fint ud, når man hentede og afleverede, så mødte han og hans kone scenen med mistænksomhed:

Thomas: Og hvis det allerede er sådan lidt, at man ikke rigtig ved, hvordan det egentlig er, eller at det er sådan lidt anspændt, så er det meget nemt at tænke, at stemningen ikke er god, når man ikke er der. At det positive er en scene, der er lavet for forældrene.

Selv de situationer, som levede op til forventningerne, blev nu forstået som skuespil, der dækkede over hvordan det var, når forældrene ikke var til stede. Eksemplet viser at tillid og mistillid er tæt forbundet med praksissens sociale konventioner og de tilhørende forventninger.

I Løgstrup's arbejde med de sociale konventioner er det dog ikke helt klart, hvordan disse produceres og reproduceres, og hvad de betyder for muligheden for at værne om tilliden. I en diskussion om forholdet mellem tillid og mistillid, argumentere Løgstrup (1961) for, at der er forskel på en "psykologisk statusopgørelse" og en "filosofisk psykologi" (s. 232). En psykologisk statusopgørelse dækker over en psykologisk analyse af, hvorledes det aktuelt står til med tillid i hverdagen, og hvilke betingelser der er. En filosofisk psykologi er derimod en undersøgelse af funderingsforholdet. Et sådan funderingsforhold undersøger han igennem en fænomenologisk analyse af, hvordan tillid opleves, og hvorledes den relaterer sig til andre fænomener. Relationen mellem denne psykologisk statusopgørelse og den filosofiske psykologi forbliver dog noget uklar. Vi vil derfor i det følgende forsøge at eksemplificere dette forhold igennem

en analyse af tre forskellige konkrete vinduer i dagtilbuddet, der alle har betydning for tillid. Vi vil argumentere for, at praksisteoretiske forståelser kan hjælpe os få greb om en analyse af tilliden som et empirisk fænomen, der manifesterer sig relationelt, eller alternativt bliver fortrængt af mistilliden, i en social normativ orden. Praksisteorien kan dermed hjælpe os med en ”psykologisk statusopgørelse”. Med andre ord, praksisteorien hjælper os få øje på (mis)tillidens betingelser og aktuelle muligheder i en konkret og situeret praksis. Vi vil forsøge at sammentænke denne tilgang med Løgstrups forståelse af tilliden som en spontan og suveræn livsytring med henblik på til sidst at formulere nogle centrale pointer for det videre arbejde med udviklingen af en situeret psykologi.

1. Vinkevinduet

I børnehaver, vuggestuer og hos dagplejere er der de fleste steder ritualer forbundet med at sige farvel til mor eller far, når barnet afleveres på stuen. Nogle steder foregår det ved, at barnet sidder hos en voksen og vinker, mens forælderen siger farvel. Andre steder hjælpes barnet først i gang med leg med et andet barn eller med en voksen. Mange steder er der praksis for at vinke ved et vindue sammen med pædagogen. Disse vinduer betegnes rutinemæssigt ”vinkevinduer”. I et børnehus i vores studie, var der et ”vinkevindue” ude ved hoveddøren. Det var et gulv-til-loft vindue, hvor der stod en hest af træ. Her er der praksis for, at forælderen siger farvel og går efterfølgende ud ad døren, hvorefter pædagogen hjælper barnet op på hesten. Forælderen kan vende sig om, når han/hun er tæt på parkeringspladsen og vinke til barnet, som sidder og vinker igen på hesten med pædagogen ved sin side. Det er en hel tydelig koreografi, som forælderen, barnet og pædagogen udspiller. Koreografien udspilles kun rutinemæssigt, hvis det er noget, som barnet giver udtryk for, at det har lyst til, og den forbindes med gentagelse, tryghed og klare forventninger til alle involverede. Ingen nævnte noget om det, men det var svært ikke at se det lidt spøjse i ”op på hesten igen, min ven” metaforen, som forblev implicit i hele rutinen.

Hos dagplejeren Laila er der også en vinkevindue-rutine. Her siger barnet farvel ude i garderoben, og skynder sig at løbe ind på legeværelset, hvor der er en skammel, som de bruger til at kravle op i vindueskarmen. Laila skynder sig efter dem, for at sikre, at de ikke falder ned, mens forælderen går ud til bilen. Ved bilen vender de sig om, vinker og smiler til barnet i vinduet, som også (de fleste dage) vinker og smiler med Laila stående ved siden af med en arm om barnet. I begge tilfælde skaber vinduet særlige betingelser for vedligeholdelsen af tilliden eller for mistillidens fremkomst. For at forstå betydningen af vinduet, de ritualiserede handlinger, kropskontakten

mellem pædagogen og barnet, forældrenes handlinger, må vi derfor forstå deres deltagelsesbetingelser i den historisk og politisk producerede praksis. Som beskrevet bruger Løgstrup betegnelsen ”moral” og ”sociale konventioner” til at beskrive de normative forventninger der findes i konkrete kontekster, men han tilbyder ikke begreber til at udfolde denne ”moral,” hvordan den opstår som en normativ social orden, og hvilken betydning den har for aktørernes deltagelsesmuligheder. Relationen mellem de spontane livsyttringer og den lokale og situerede normativitet forbliver dermed uklare. Her må vi i stedet hente begreber fra social praksisteori.

Socialpraksisteoretikeren Ray McDermott (1977) beskriver tillid som et relationelt fænomen, der er kendetegnet ved ”a crucial subset of the working agreements people use to make sense of one another” (s. 199). Han forbinder dermed tillid med de subtile, og ofte prærefleksive forventninger mennesker har til hinanden i forskellige praksisser. Det svarer i høj grad til Løgstrups (1956) beskrivelse af den lokale moralske orden og de sociale konventioner, som beskrevet ovenfor. De kan også blive enige om tillidens relationelle karakter. McDermott (1977) skriver:

“It is important that the reader not take “trusting relations” in the ordinary sense, which implies that trust is a property of a person’s personality. The developmental literature is filled with references to a child’s acquisition of “basic trust” as if it becomes a property of the child to be used in all situations. However, I am talking about trust as a quality of the relations among people, as a product of the work they do to achieve a shared focus. Trust is achieved and managed through interaction” (s. 200).

Mens McDermott og Løgstrup kan blive enige om, at tillid er et fænomen, der opstår *mellem* mennesker, vil Løgstrup være dybt uenig i sidste sætning i ovenstående citat. Tillid er ikke noget som kan ”opnås” eller ”beherskes”. Og selvom tillid opstår i en social praksis, er det *ikke* i sig selv en social praksis. Christensen og Eriksen (2021) beskriver det således:

“Moreover, it [trust] is not a social practice that can be established (like money or marriage); rather, basic trust is an empirical fact about human life which is connected to the fact that we are delivered up to others and thus interdependent and vulnerable, and which may be promoted or undermined, but never eliminated as a condition of human life” (s. 36).

Det er dog den konkrete sociale praksis, dvs. relationerne, materialiteten, normerne osv., der skaber betingelserne for at værne om tillid, og for fremkomsten af mistillid.

Indholdet af tilliden, dvs. det som vi har tillid til at den anden gør, og *betingelserne* for at værne om den, er altså knyttet til praksissen. I social praksisteori forstås hverdagslivet som (re)produceret socialt i historiske og politiske praksisser (Lave, 2011). Disse er etableret, opretholdt og forandret igennem menneskets indbyrdes deltagelse ud fra deres position og de legitime deltagelsesmuligheder der står til rådighed i praksissen. Praksissen har en normativ orden for, hvordan man kan deltage på passende vis. Mennesker har noget *for* med hinanden i disse praksisser, hvor de er rettet mod bestemte anliggender (se Birk et al. (dette nummer) for en nærmere udfoldelse). Konkret handler afleveringspraksissen i dagtilbuddet om, at der i nogle timer hver dag overdrages ansvaret for omsorg af det lille barn fra en voksen (forælderen) til en anden (pædagogen/dagplejeren). Denne praksis har en normativ struktur af forventninger omkring passende adfærd. Forældrene forventes at sige farvel, uden at trække afleveringen i langdrag. De forventes at smile og vinke helt uanfægtet, uagtet hvordan barnet reagerer, med det formål at signalere overfor barnet, at alt er godt og trygt. Det vil være helt illegitimt i praksissen, at forælderen selv brød grædende sammen eller fortrød og løb tilbage til barnet. En sådan adfærd vil med al sandsynlighed kvæle pædagogens tillid til forældrene, og en gryende mistillid ville givetvis opstå. Mens forældrene forventes at forlade praksissen med en passende balance mellem ro og hastværk, så forventes pædagogen at agere som urokkelig omsorgsperson, med alt hvad situationen kalder på. Hun forventes at vise nærhed ved at holde om barnet; vise interesse for barnet; trøste barnet, hvis det græder; åbne op for legerelationer osv. Afleveringspraksissen er således gennemsyret af forventninger til bestemte handlinger, der viser en overdragelse og en overtagelse af omsorgsansvaret for barnet.

Vinkevinduet muliggør en ritualiseret praksis og gennemskuelige sædvaner for forældre, pædagogisk professionelle og børn, hvilket sikrer, at der er nogenlunde klare forventninger til hinanden, og dermed gode forudsætninger for at værne om tilliden. Vinduet muliggør også et blik ind i praksissen på afstand. Selvom forældrene er gået ud af børnehuset, og er fysisk adskilt fra barnet, muliggør vinduet et indblik i, hvordan barnet reagerede på afskeden, og hvordan den pædagogiske professionelle yder omsorg i situationen. Afskedspraksissen, og viden om barnet, forlænges dermed. En anden lignende materielunderstøttet tillidsbevarende praksis er, at nogle pædagoger/dagplejere sender en besked eller et billede af det glade barn, når barnet ikke længere er ked af afskeden. De materielle betingelser i praksissen kan være med til at skabe betingelserne for opretholdelsen af tillid, men de kan også udfordre det. Det vil vi se nærmere på i følgende eksempel.

2. Vindfangets vindue

I et af studiets børnehuse var der et vindfang ved hoveddøren. I dette vindfang lå garderoben til højre, personalerummet til venstre og indgangen til det store fællesrum ligefor. Indgangspartiet var af glas, så man kunne se ind i vindfanget, når man nærmede sig fra parkeringspladsen. Der var ligeledes en glasdør og glasvæg ind til fællesrummet, hvilket betød at man fik en fornemmelse af, hvem der var i fællesrummet så snart man ankom, og pædagogerne kunne se, at nogen trådte ind ad døren. Glasdøren gjorde, at kulden fra hoveddøren blev holdt ude af fællesrummet. Arkitektonisk var det på papiret meget smart. Men fællesrummet var stort og der var højt til loftet, hvilket betød at der ikke skulle meget til for at der var et højt lydniveau, der overdøvede lyden af at nogen ankom. Derudover var bordet, som pædagogerne sad rundt om ved afleveringen om morgenen, placeret langt væk fra vindfanget, så det var svært at se derhen. Der blev afleveret både vuggestue og børnehavebørn inde ved det store fælles bord i fællesrummet, som alle stuerne åbnede op til (som en ressourcebesparende tiltag). Ofte gik børnehavebørnene med ud i vindfanget for at sige farvel til mor eller far. Pædagogen måtte dog blive ved det store fællesbord, da der var mange andre børn i området, og de helt små vuggestuebørn ofte sad hos dem. Som regel løb børnehavebarnet glad tilbage efter at sige farvel, men af og til blev de kede af det. Og så stod de der, når mor eller far kørte væk, med glas imellem dem og de voksne omsorgsgivere – både forældrene og pædagogerne. Af og til kunne de ikke selv samle sig til at finde en voksen, og pædagogerne, der sad langt væk ved fællesbordet i et larmende fælleslokale, kunne ikke høre dem. Det betød at nogle gange kom forældre for at aflevere deres barn, og blev mødt som det første af et lille ulykkeligt menneske, der sad i vindfanget. En mor beskrev det sådan her i et interview:

Andrea: Den her indretning er ikke særlig god, fordi der er langt fra fællesrummet til udgangen. For eksempel, hvis de er i vindfanget, og barnet er rigtig ked af det, fordi forældrene er gået, så kan de voksne ikke høre, at barnet græder. Det synes jeg er svært. Det sker måske en gang hver anden uge. Så er jeg begyndt at sige: ”Ved du hvad, jeg ved, at Gertrud er lige derhenne. Smut du hen til hende.” Fordi jeg kan også godt forstå, at de voksne ikke kan være over det hele.

Moderen Andrea beskriver, hvorledes hun cirka engang hver anden uge møder op i dagtilbuddet, og det første som hun møder er et grædende barn. Når man træder ind i bygningen, vil det første indtryk i sådanne tilfælde være, at her er der voksne, der ikke yder den nødvendige omsorg i overgangen fra hjem til dagtilbud. Men moderen

reflekterer over vilkårene for at yde omsorg. I hendes udsagn viser hun, at hun stadig har tillid til de voksne som omsorgsydere. Hun hjælper barnet hen til Gertrud, netop fordi hun ikke sætter spørgsmålstegn ved, at Gertrud både vil og kan yde den nødvendige omsorg. Tilliden er stadig spontan og uden forbehold. Andrea reflekterer dog over, at de voksne har dårlige betingelser for at yde omsorgen. I det konkrete tilfælde peger hun på praksissens materielle betingelser, der gør det svært for pædagogerne at opdage omsorgsbehovet hos barnet. Andre steder i vores materiale reflekterer forældre på samme vis omkring pædagogers betingelser, enten deres generelle bemanning, de udefra kommende politiske krav om læringsmål, dagtilbuddets ledelse eller pædagogkollegaerne. Forældrene fortalte enstemmigt om, at de havde tillid til den enkelte pædagog, men kunne godt give udtryk for en bekymring for pædagogernes betingelser for at leve op til forventningerne om omsorg (se Matthiesen et al., 2022).

Eksemplet gør os klogere på tillid på to måder. Først og fremmest er der den lidt banale pointe, at de politiske, materielle, og sociale betingelser i praksissen alt sammen har betydning for, hvorvidt pædagogerne kan leve op til forventningerne (Lave, 2011). Hvis tillid er en spontan livsytring, er den dog ikke betinget af deltagelse eller deltagesmuligheder. Men det har betydning for pædagogernes og forældrenes muligheder for at værne om tilliden og beskytte den mod mistillidens fremkomst. Den anden vigtige pointe, som eksemplet peger frem mod er, at det er tydeligt, at moderen Andrea viser to former for tillid. Hun viser en basal spontan tillid til pædagogen Gertrud. Hun er slet ikke i tvivl om, at hvis Gertrud vidste, at barnet havde brug for omsorg, vil hun ønske at hjælpe og gøre det på kompetent vis. Men hun viser også en mere reflekteret, kalkulerende og fordret tillid. Hun stiller spørgsmålet omkring, hvordan hun kan forstå, at situationen med det grædende barn i vindfanget opstår. Og hun reflekterer over betydningen af dagtilbuddets arkitektur og pædagogernes betingelser. Hun når frem til, at hun har tillid til pædagogerne trods disse vilkår, når blot de andre (dvs. forældrene) giver en hånd med, og hjælper børnene med at finde en relevant omsorgsgiver. Dette er et eksempel på en kompleks og fordret tillid (Løgstrup, 1961; Christensen & Eriksen, 2021).

Ikke al tillid er derfor spontan. Den komplekse tillid er baseret på en mere eller mindre bevidst kalkule, hvor det vurderes, om mistilliden er begrundet, det vil sige, at den anden ikke lever op til forventningerne i den sociale normative orden. Den spontane tillid er en skrøbelig livsytring, der nemt kan kvæles. Som Nierker (2017) skriver:

“The expressions of life are too fragile to prevent collapse, and they are too indispensable to be wiped out” (s. 206).

Tvivlen, eller mistilliden, kan vise sig i sprækker, når andre ikke lever op til vores forventninger. Men der kan være situationer, hvor tilliden alligevel bliver ved med at trænge sig på. I sådanne tilfælde, har man mulighed for at give efter for tilliden, eller holde fast i tvivlen og undersøge den. Mistilliden kan affejes, og tilliden kan fordres, hvis man vurderer, at den anden stadig *ønsker* at gøre det som er godt for barnet, men grundet forudsætningerne er det vanskeligt at leve op til det uden at der findes fælles løsninger på det. Alternativt, kan mistilliden få plads og den suveræne livsyttring fortrænges. Når først mistilliden har fortrængt tilliden, kan det være vanskeligt igen at skabe plads til at tilliden igen kan vise sig (Nierker, 2017). Det betyder også, at man godt kan have tillid til at personen kan tage sig af en bestemt opgave (dvs. leve op til forventningerne i den normative orden), men samtidig ikke have tillid til deres velvilje eller integritet (Marková, Linell & Gillespie, 2008). Igennem deltagelse i praksisser lærer vi, hvad det er vi skal have mistillid til, og hvornår det er hensigtsmæssigt at være på vagt. Hvordan man laver denne type af vurderinger, er en kompleks opgave at beskrive, og rækker ud over denne artikels ramme. Men vurderingen er ofte prærefleksiv og tæt sammenvævet med overordnet samfundsnarrativer. Det vil vi illustrere med endnu et vindue fra dagtilbuddet.

3. Vindue ind til puslerummet

Puslerummet i vuggestuer er et rum forbundet med meget nærvær og ro. På puslebordet i en vuggestue ligger Alma og griner, mens pædagog Bodil skifter hendes ble. De snakker om billederne af dyrene ved siden af puslebordet. Alma peger og Bodil siger, "Kylling." "Ky'je" svarer Alma. "Pip pip," siger Bodil, mens hun spænder den rene ble fast, og Alma svarer, "Pip pip." Bodil nusser hendes fødder lidt og giver sig god tid til at trække strømpebukserne op igen mens Alma peger på et billede af en and. Samtalen gentager sig. "Skal vi gå ind til de andre?" spørger Bodil, og Alma nikker. Hun får lov til at trykke på hæve-sænkebordets knap, så bordet sænkes, og hun kan kravle ned og løbe ud til de andre. Der er en materiel virkelighed, der insisterer på, at opgaven med bleskiftet håndteres, og det skal gøres et hygiejnisk sted væk fra de andre børn og spiseområdet. Det er også en opgave, der ikke tåler mange afbrydelser, hvilket alle der har skiftet en ble ved; når først der er åbnet op, skal opgaven gøres færdig med en vis effektivitet. Pusletiden er derfor kendetegnet af nærhed, ro og en-til-en kontakt uden afbrydelser. At få skiftet sin ble er en praktisk foranstaltning, men i høj grad samtidig også en omsorgspraksis.

Puslerummet er dog også kendetegnet ved, at det er et meget intimt rum, og dermed rummer det også en graverende risiko. Det er uklart, hvor mange sager udspringer af

viden eller mistanke om overgreb i dagtilbuddet, men det hører heldigvis til sjældenheder¹. Ikke desto mindre hører seksuelle overgreb af små børn til de mest grupvækkende krænkelser, og selvom sandsynligheden er lille, er skaden ved disse krænkelser forfærdende stor. Af samme grund er der i alle børnehuse, som vi har lavet feltarbejde i, været et vindue ind til puslerummet, hvor puslebordet er synligt for dem som ikke er til stede inde i puslerummet.

Vinduet giver adgang til en omsorgsfuld praksis, der er knyttet til risiko. Mens Løgstrup og Baier ikke er enige om essensen af tillid som fænomen, er de enige om, at tillid er tæt forbundet med det som vi har kært og dermed til en forventning om omsorg (hvad enten det er vores egen tilværelse eller vores børn, som i nærværende analyse). Baier (1986) beskriver det på følgende måde:

“Kant’s neighbors who counted on his regular habits as a clock for their own less automatically regular ones might be disappointed with him if he slept in one day, but not let down by him, let alone had their trust betrayed. When I trust another, I depend on her good will toward me” (s. 235).

Tillid er således ikke knyttet til forventninger om mekaniske og kausale forhold. Hvis barnet ved vinkevinduet fik sin finger i klemme på vej op på vinkehesten, er det ikke et tillidssvigt. Der ville først være tale om tillidssvigt, hvis barnets finger blev klemt på grund af grov uopmærksomhed hos pædagogen, eller hvis pædagogen ignorerede barnets klemte finger, og fortsat ufortrødent med at vinke smilende ude af vinduet. Det er først tillidssvigt, når pædagogen ikke yder omsorg i overensstemmelse med den normative orden. På interessant vis, argumenterer Marková, Linell og Gillespie (2008) for, at ordet ”trøst” på de nordiske sprog har samme etymologiske ophav som ordet ”trust” på engelsk. Begge ord udspringer af det oldnordiske ord ”traust”, som betyder ”hjælp, beskyttelse, støtte”.² Tillid og trøst er sammenvævede og gensidige fænomener, hvilket bliver særligt tydeligt i puslesituationen i dagtilbuddet. Netop denne normative orden med forventninger til hinanden er det som gør, at vi kan holde hinanden ansvarlige, når man ikke overholder forventningerne til god og passende opførsel (McDermott, 1977).

¹ I 2022 blev der afsluttet 1.754 børnehusforløb i Danmark, hvor der var mistanke om overgreb. I 28 pct. af forløbene var der viden eller mistanke om seksuelt overgreb, og knap 9% af tilfældene var viden eller mistanke om seksuelt overgreb mod børn under 6 år (Social- og boligstyrelsen, 2023).

² Se <https://www.etymonline.com/word/trust> for en nærmere beskrivelse.

Tillid er uløseligt forbundet med tilstedeværelsen af risiko for at ens forventninger bliver svigtet. Som argumenteret for ovenfor, beskriver Løgstrup (1956) fænomenet tillid som forbundet med den sårbarhed der er knyttet til risikoen for, at den anden vil svigte, og den manglende viden om hvorvidt den anden rent faktisk vil tage vare på det, som vi har kært. Tillid er således forbundet med manglende sikker viden:

Hvorfor hænger risiko og tillid sammen? Det er fundamentalt set, fordi tillid handler om de situationer, hvor man ikke ved og ikke kan vide, hvad der vil ske. Tillid er i sig selv uden grund, for hvis den ikke var, hvis man vidste, hvad der skulle ske, eller hvordan den person, man var nødt til at udvise tillid overfor, ville agere og reagere, ville der slet ikke være brug for tillid (Biesta, 2012: 36)

Fink (2016) beskriver, at verbet ”at lide” er etymologisk nært beslægtet med verbet ”at læne.” Til-*lid* kan således forstås som at læne sig ind i noget i forventning om, at dette ikke vil svigte. Tillid er forbundet med de situationer, hvor vi er afhængig af en anden, som man kan læne sig op ad. Det er dermed knyttet til den afhængighed, der er mellem mennesker, men hvor der er en risiko for, at den kan svigtes. Støtten kan fjernes, og man mister balancen. Som Tanja Zittoun (2014) skriver,

“Trust demands a form of risk taking; the person will only know in the future whether that trust was rightly or wrongly placed in a person or a situation. Trust is hence situated in time; its confirmation always lies in the future” (s. 128).

Forskellen på fortrolighed og tillid kan netop beskrives med inddragelse af betydningen af tid. ”Fortrolighed er knyttet til fortiden; tillid og mistillid til fremtiden” (Mortensen, 1999, s. 18). Når man afleverer sit barn i dagtilbud, bliver aspektet om manglende viden meget aktuel. For forældrene *ved* ikke, om det de ser mens de er i dagtilbuddet, faktisk også er det der sker, når de ikke længere er der. Adskillelsen indebærer manglende viden og dermed også en risiko for, at barnet ikke får den omsorg, som forældrene forventer.

Risikoen og tvivlen træder frem på bestemte tidspunkter, når der er grund til det. Når man ser ind igennem vinduet til puslebordet, ser man en omsorgspraksis udfolde sig. Pædagogen Bodil og barnet Alma er i tæt og udviklende samspil. Hvis man et flygtigt øjeblik bliver opmærksom på vinduet, man øjeblikket forinden blot har set igennem, bliver man opmærksom på det risiko-narrativ som vinduet bærer på. Vinduet er der, *fordi* vi som samfund finder det vigtigt at beskytte vores børn mod overgreb og

omsorgssvigt, og det intime puslerum bærer på denne risiko. Men vinduet indeholder også et løfte om gennemsigtighed og dermed en form for sikring af den sociale kontrakt om omsorg i den normative orden. Vinduet indeholder et dobbelt budskab: puslepraksissen bærer på en grusom risiko, men gennemsigtigheden tilbyder en form for sporadisk viden om, hvad der foregår i rummet, og dermed indskrænkes risikoen. Sandsynligvis vil opmærksomheden på vinduet hurtigt fortone sig, og man vil igen se igennem vinduet og ikke på det. Den flygtige mistillid fortrænges af den spontane tillid. Men måske Bodil gør noget uventet, der ikke er i overensstemmelse med vores forventninger, og mistilliden træder frem. Eller måske vi lige har læst en avisartikel om et potentielt overgreb på et børnehavebarn. Eller hvad nu hvis Bodil ikke hedder Bodil, men i stedet hedder Bendt? De kulturelt skabt kønnede forståelser af hvem der begår overgreb, har også betydning for, hvorvidt mistilliden fortrænger tilliden. Der er en mangfoldighed af samfundsnarrativer og egne erfaringer, som alle har betydning for, hvad der vækker vores mistillid, og hvorledes den kan begrundes eller udfordres. Mediernes accelererede informationsfordeling øger dermed også mistillidens fremkomst.

Vinduet ind til puslerummet gør os klogere på tillidsrelationen, som altid er indlejret i en større samfundskontekst og at individets egne erfaringer og historie har betydning. Vi får også øje på tillidens skrøbelighed. Selv om tilliden er en umiddelbar og basal livsytring, knyttet til det forhold, at mennesket er relationelt, så kan den fortrænges af svigt, eller den risiko og bekymring for svigt, der indlejrer sig i strukturer og samfundsnarrativer.

Betydningen for udviklingen af en situeret psykologi:

“Sovereign expressions of life are basic ways of being in the world as human beings that we have not authored ourselves, neither as individuals nor as community. They are not learned, chosen or willed by us, but they express the form of life of beings such as ourselves. To be a human being is, among other things, to show basic trust” (Christensen & Eriksen, 2021, s. 32)

En situeret psykologi må have som sit centrale anliggende at beskrive, hvad det vil sige at være menneske i denne konkrete verden. I denne artikel har vi beskrevet tillid som et fænomen, der er en hel central del af det at være menneske. Vi har beskrevet det som et fænomen, der ikke kan ejes af individet, og som ikke kan fremmanes eller

beherskes. I stedet er det et radikalt relationelt fænomen, der opstår i mødet mellem mennesker og udspringer af det forhold, at vi udgør hinandens skæbner.

I Kunst og Etik stiller Løgstrup (1961) spørgsmålet; ”gives der en filosofisk psykologi ved siden af den videnskabelige? Det mener jeg, at der gør.” (s. 230). Med filosofisk-psykologi mener han den fænomenologiske analyse af tillidens essens, og hvordan fænomenet opleves i kraft af vor menneskelighed. Den ”videnskabelige psykologi” eller ”statuspsykologi” (som beskrevet ovenfor), har derimod det formål at beskrive fænomenets status og betingelser. Løgstrup er ikke optaget af at indkredse en sådan statuspsykologi omkring tillid, hvilket givetvis handler om, at han er ”optaget af at bestemme, hvad livet er anlagt på, for så vidt som det drejer sig om det gode eller moralske liv” (Pahuus, 1994, s. 42), og ikke empiriske kulturelle analyser. Vi har argumenteret for, at social praksisteori giver os hjælpsomme forståelser for at indkredse lokale praksissers betingelserne for at værne omkring tilliden og grundene til fremkomsten af mistillid, og dermed kan supplere Løgstrups analyse af de spontane/suveræne livsytringer for at få en forståelse af både basal og kompleks tillid og relationen mellem disse (Christensen & Eriksen, 2021).

De spontane livsytringer er ikke direkte forbundet med eller udspringer af den lokale moralske orden, da de udspringer af grundlæggende forhold der knytter sig til dele af tilværelsen, der er *givet* i kraft af menneskets indbyrdes afhængighed. Men livsytringernes *indhold* udspringer af de konkrete praksisser: ”Sit indhold får den suveræne livsytring af situationen og relationen til det andet menneske, og det vil sige af min opfattelse af situationen og relationen, af deres aktuelle omstændigheder og historie” (Løgstrup, 1968/1994, s. 94-95). Det er når mennesker handler i overensstemmelse med forventningerne i den normative sociale orden, at tillid *kan* opstå som en spontan livsytring. Eller rettere, når mennesker ikke handler i overensstemmelse med den normative sociale orden, at muligheden for tillid bliver kvalt, enten igennem flygtige mistanke, usikkerhed eller egentlig mistillid, som de kan begrunde.

Hans Fink (2017) argumenterer for, at den etiske fordring er en form for normativitet, som umiddelbart er inkommensurabelt med en normativitet der findes i de sociale konventioner, men at de to normativiteter er komplementære. Han benytter begrebet ”komplementaritet” (s. 69) til at beskrive relationen mellem den etiske fordring og andre moralske fordringer, og vi vil her udvide hans argumentation til også at gælde relationen mellem de suveræne/spontane livsytringer og konventionerne i den lokale moralske orden. Begrebet ”komplementaritet” hentes af Fink (2017) fra Niels Bohr, som i oktober 1954 (samtidig med, at Løgstrup var ved at færdiggøre arbejdet på Den Ethiske Fordring), holdt en forelæsning på Columbia University med titlen, ”Unity of

Knowledge”. I denne forelæsning beskrev Bohr fysikkens udvikling i starten af det tyvende århundrede, og beskrev hvorledes atomfysikken opførte sig ganske uforståelig, hvis det blev fortolket ud fra den klassiske fysik. Dette gjorde sig især gældende i opdagelsen af kvantefysikken. Han argumenterede for, at de logikker der gør sig gældende i kvantefysikken og i den klassiske fysik er væsensforskellige men samtidige komplementære. Dette gør sig gældende, ifølge Bohr, i alle former for videnskab inklusive psykologien (Fink, 2017).

Verden består af logikker der er inkommensurable, men samtidig nødvendige for at begribe hvad det vil sige at være menneske. Tillid er en spontan og suveræn livsytring, der er radikalt relationelt og situeret, grundet det forhold, at vi er skabt som væsener der er afhængig af hinanden. Når vi afleverer vores børn i dagtilbud, er tilliden spontan. Vi er ikke blevet enige om, at den skal opstå for at smidiggøre vores samarbejde på funktionel vis, og vi kan ikke beslutte os for at have tillid og beherske den. Men praksissen, dens historiske og politiske tilblivelse, de materielle betingelser, den normative orden og tilhørende forventninger om passende adfærd, og de konkrete aktøres deltagelse, har alt sammen betydning for *indholdet* af tilliden (dvs. hvad vi har tillid til vil ske), og hvilke *betingelser* der er for at værne om den spontane tillid. Social praksisteori har svært ved at beskrive, hvad tillid i grunden *er*, og hvilken normativitet der udspringer heraf. Til gengæld har vi brug for praksisteori til at beskrive praksissens lokale normativitet, og de situerede betingelser, der knytter sig til praksissens formål, materialitet, magtstruktur, andre menneskers deltagelse osv. Det er vores håb at pege på nødvendigheden, af at den situerede psykologi *både* udvikler et analytisk begrebsapparat, der kan indfange de situerede eksistentielle aspekter af menneskeheden, der knytter sig til det forhold, at vi eksisterer i verden som relationelle væsener, der er afhængig af hinanden, *og* begreber der kan analysere, hvorledes disse aspekter manifesterer sig i levede liv i lokale situerede praksisser.

Referencer

- Baier A. (1986). Trust and antitrust. *Ethics*, 96, 231–60.
- Bauman, Z. (2004). *Flydende kærlighed*. København: Hans Reitzel.
- Biesta, G. (2012). *Læring retur. Demokratisk dannelse for menneskelig fremtid*. København: Unge pædagoger.
- Brinkmann, S. (2016). *Stå Steder. 10 gamle ideer til en ny verden*. København: Gyldendal Business.
- Bugge, D. (2014). *Løgstrup og Skolen*. Aarhus: KLIM.
- Christensen, AM. S. & Eriksen, C. (2021). Each Other's World, Each Other's Fate – Løgstrups Conception of Basic Trust. *International Journal of Philosophical Studies*. 29(1), pp. 24-43. <https://doi.org/10.1080/09672559.2021.1885136>
- Faulkner, P. 2017. Trust and the Radical Ethical Demand. I: H. Fink and R. Stern (red.) *What Is Ethically Demanded? K. E. Løgstrup's Philosophy of Moral Life*, 237-254. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
- Fink, H. (2016). Om tillid, mistillid og professionsetik. *Tidsskrift for professionsstudier*, 22, pp. 6-12.
- Fink, H. 2017. Løgstrup's Point: The Complementarity between the Ethical Demand and All Other Moral Demands. I: H. Fink and R. Stern (red.) *What Is Ethically Demanded? K. E. Løgstrup's Philosophy of Moral Life*, (pp. 54-79). Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
- Giddens, A. (1991). *The consequences of modernity*. Polity Press.
- Goffmann, E. (1963). *Behavior in public places*. New York: Free Press.
- Hardin, R. (2006). *Trust*. Cambridge: Polity Press
- Lahno, B. (2004). Three Aspects of Interpersonal Trust. *Analyse & kritik*, 26(1), 30-47.
- Lave, J. (2011). *Apprenticeship in Critical Ethnographic Practice*. Chicago: Chicago University Press.
- Luhmann, N. (1968/1999). *Tillid. En mekanisme til reduktion af social kompleksitet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Løgstrup, K.E. (1956). *Den etiske fordring*. København: Gyldendal.
- Løgstrup, K. E. (1961). *Kunst og etik*. København: Gyldendal.
- Løgstrup, K. E. (1972). *Norm og spontanitet. Etik og politik mellem teknokrati og dilettantokrati*. København: Gyldendal.
- Løgstrup, K.E. (2013). *Opgør med Kierkegaard*. Aarhus: KLIM.
- McDermott, R. (1977). Social Relations as Contexts for Learning in School. *Harvard Educational Review*. 47(2), pp. 198-213.

- Marková, I., Linell, P., & Gillespie, A. (2008). Trust and distrust in society. In I. Marková & A. Gillespie (Eds.), *Trust and distrust: Sociocultural perspectives* (pp. 3-27). Greenwich, CT, USA: Information Age Publishing.
- Matthiesen, N., Tanggaard, L. & Cavada-Hrepich, P. (2021). *Skal vi vinke? Tillid, kommunikation og pædagogik i forældresamarbejde I dagtilbud*. København: Akademisk Forlag.
- Misztal, B. A. (2011). Trust: Acceptance of, Precaution Against and Cause of Vulnerability. *Comparative Sociology*, 10(3), 358-379.
<https://doi.org/10.1163/156913311X578190>
- Mortensen, N. (1999). Introduktion. Aktualiteten af Luhmanns tillidsanalyse. I: N. Luhmann (1968/1999). *Tillid. En mekanisme til reduktion af social kompleksitet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Nierker, K. V. K. (2017). Løgstrup's Conception of the Sovereign Expressions of Life. I: H. Fink and R. Stern (red.) *What Is Ethically Demanded? K. E. Løgstrup's Philosophy of Moral Life*, (pp. 186-215). Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
- Olsen, J. B. (2015). Tillid. Den tavse livsyttring. I: I. Glavind Bo & M. H. Jacobsen (red.). *Hverdagslivets følelser. Tilstande, relationer, kulturer*. København: Hans Reitzels Forlag.
- O'Neill, O. (2002). *A Question of Trust: The BBC Reith Lectures*. Cambridge: Cambridge University Press.
- O'Neill, O. (2018). Linking Trust to Trustworthiness, *International Journal of Philosophical Studies*, 26(2), pp.293-300, DOI: 10.1080/09672559.2018.1454637
- Ostrom, E., and J. Walker, (2003). *Trust and Reciprocity: Interdisciplinary Lessons for Experimental Research*. New York: Russell Sage Foundation.
- Pahuus, M. (1994). *Livsfilosofi. Lykke og lidelse i eksistens og litteratur*. Aarhus: Forlaget Philosophia.
- Read, R. 2019. 'Private Language' and the Second Person: Wittgenstein and Løgstrup 'Versus' Levinas? I: J. Backström, H. Nykänen, N. Toivakainen, and T. Wallgren (ed.). *Moral Foundations of Philosophy of Mind*, pp. 363–390. London: Palgrave Macmillan.
- Social- og Boligstyrelsen (2023). *Årsstatistik om de danske børnehuse. 2022*. Downloadet d. 20.11.2023 fra ww.sbst.dk.
- Sløk, J. (1979). *Teologiens elendighed*. København: Berlingske forlag.
- Stern, R. (2019). *The Radical Demand in Løgstrup's Ethics*. Oxford: Oxford University Press.
- Umbres, R. (2022). *Living with Distrust. Morality and Cooperation in a Romanian Village*. New York: Oxford University Press.

Wuthnow, R. (2004). Trust as an Aspect of Social Structure, In: J.C. Alexander, G.T. Marx & C.L. Williams (eds). *Self, Social Structure, and Beliefs*. Berkeley: University of California Press.

Zittoun, T. (2014). Trusting for learning. I: P. Linell & I. Marková (Eds.), *Dialogical approaches to trust in communication* (pp. 125– 151). Charlotte, NC: Information Age.